

О. О. Зеленська,
кандидат економічних наук, доцент,
Чернігівський державний інститут економіки і управління
С. М. Зеленський,
кандидат економічних наук, доцент,
Чернігівський державний інститут економіки і управління

Тенденції використання земельного потенціалу Чернігівського регіону в сучасних умовах

ВСТУП

Двадцять років «упевненого просування вперед» по шляху здійснення економічних реформ повернули Україну на вихідну початкову точку цього руху. На даний час у значній мірі практично вичерпано природний потенціал держави, зокрема значні нафтові та газові родовища, родовища вугілля, багатих залізних та марганцевих руд, лісові ресурси. Знищено виробничий потенціал, передусім аграрної сфери: зруйновано будівлі і споруди сільськогосподарського призначення, практично за безцінь розпродано техніку. Значною мірою втрачено й трудовий потенціал: селяни будь-якою ціною намагаються відправити своїх дітей в місто, або на заробітки за кордон. За таких обставин доцільно звернутися до складової ресурсного потенціалу країни, яка і в минулому неодноразово піднімала українську економіку з глибокого занепаду – земельного потенціалу.

Визначальну роль землі в розвитку держави розуміли ще в античні часи. Так, Цицерон говорив: «Земля ніколи не повертає без надлишку те, що отримала». За оцінками вчених Інституту проблем національної безпеки, за умови ефективного землекористування, українська земля здатна задовольнити потреби в продовольстві 150-180 млн. осіб. На тлі загострення

продовольчої проблеми в глобальному масштабі – це реальний шанс України посісти помітне місце серед світових виробників продовольства, завоювати значний сектор на світовому продовольчому ринку. Натомість ми не можемо гарантувати навіть власну продовольчу безпеку, на найбагатших у світі чорноземах живе найбідніший український селянин.

Земля – це основне національне багатство, територіальна основа державного суверенітету, головний ресурс життєдіяльності українського суспільства, інструмент подолання бідності та підвищення рівня життя населення.

Різним аспектам землекористування традиційно приділяється значна увага науковців. Найбільш помітними з даної проблематики є праці наступних вітчизняних і зарубіжних учених: П.П.Борщевського, О.А.Бугуцького, П.Ф.Веденічева, П.І.Гайдуцького, Б.М.Данилишина, М.Я.Дем'яненка, В.О.Добриніна, С.І.Дорогунцова, О.І.Здоровцова, Е.М.Крилатих, В.Г.Крючкова, А.С.Лисецького, І.І.Лукінова, М.М.Паламарчука, О.М.Паламарчука, А.К.Пасхавера, М.Д.Пістуна, Д.К.Прейгера, О.М.Ракітнікова, П.Т. Саблука, В.П.Ситника, В.О.Точиліна, М.Трейсі, О.М.Шпичака, Л.Г.Чернюк, В.В.Юрчишина та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Незважаючи на це, на практиці ми маємо відсутність в Україні науково обґрунтованої концепції землекористування та відтворення потенціалу земельних ресурсів. Через це різні аспекти земельної проблеми вирішуються в нашій державі методом «спроб і помилок», викликаючи підвищення соціальної напруженості навколо земельних питань. І на 20-му році реформування піднімаються такі проблеми, які мали бути вирішені ще на початкових його етапах.

У той же час успішне вирішення земельних питань у багатьох країнах світу спиралося саме на їх належне наукове забезпечення. Зараз Україні

конче необхідні Концепція, стратегія, загальнодержавна і регіональні програми розвитку земельних відносин, ефективного використання потенціалу земельних ресурсів та охорони і відтворення земель. Тому наукові дослідження даного напрямку є надзвичайно актуальними.

Метою даною статті є визначення сучасних тенденцій у використанні земельного потенціалу Чернігівської області.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Кількісні та якісні характеристики земельного потенціалу регіону, а також рівень інтенсивності його використання безпосередньо визначають виробничий напрямок землеробства, обсяги сільськогосподарського виробництва. Окрім того, раціональне використання земельних ресурсів істотно підвищує ефективність виробництва продовольчої продукції.

Загальний земельний фонд Чернігівської області станом на 1.01.2009 р. складає 3190,3 тис. га, що становить 5,3% площі земельних угідь України. Найбільшими земельними площами володіють Козелецький, Чернігівський, Ріпкинський та Новгород-Сіверський райони. У структурі земельного фонду Чернігівщини більшу частину займають сільськогосподарські угіддя – 2076,7 тис. га (65,1% від загальної площі земельного фонду), у тому числі рілля – 1396,1 тис. га (43,8%), багаторічні насадження – 25,0 тис. га (0,8%), сіножаті – 314,1 тис. га (9,8%) та пасовища – 286,6 тис. га (9,0%) (табл. 1).

З таблиці видно, що за останні 20 років площа сільськогосподарських угідь в регіоні зменшилась на 57,9 тис. га, в т.ч. ріллі - на 138,6 тис. га, в той час як площа сіножатей і пасовищ збільшилась на 26,9 тис. га. Зменшення площі сільськогосподарських угідь та ріллі відбувається за рахунок вилучення земель із сільськогосподарського користування (скорочення площ оброблюваних земель в результаті важкого економічного стану сільськогосподарських підприємств) і використання їх для несільськогосподарських потреб (промислового, житлового будівництва

тощо), а також за рахунок трансформації окремих видів сільськогосподарських угідь в інші (переведення піщаної ріллі в малопродуктивні угіддя, заболочених сіножатей і пасовищ - в болота тощо).

Таблиця 1

Динаміка і структура земельного фонду Чернігівської області, тис. га

Земельний фонд	1990	1998	2008	Темпи зростання, %	
				2008 від 1990	2008 від 1998
Загальна площа	3191,7	3190,3	3190,3	99,9	100
	100	100	100	-	-
Сільськогосподарські угіддя	2134,6	2108,8	2076,7	97,3	98,5
у % до загальної площі	66,9	66,1	65,1	-	-
Рілля	1534,7	1414,7	1396,1	91,0	98,7
у % до загальної площі	48,1	44,3	43,8	-	-
Сіножаті та пасовища	573,8	631,4	600,7	104,7	95,1
у % до загальної площі	18,0	19,8	18,8	-	-
Багаторічні насадження	26,1	25,0	25,0	95,8	100,0
у % до загальної площі	0,8	0,8	0,8	-	-
Ліси і лісовкриті площі	687,6	712,9	659,3	95,9	92,5
у % до загальної площі	21,5	22,3	20,7	-	-
Заболочені і ін. площі	200,8	184,3	184,3	91,8	100,0
у % до загальної площі	6,3	5,8	5,8	-	-

Розраховано за даними Чернігівського обласного управління статистики

Показники сільськогосподарської освоєності, розораності території Чернігівської області та розораності сільськогосподарських угідь є

традиційно нижчими від аналогічних показників по Україні і складають відповідно 65,1, 43,8 та 67,2% при середньодержавних показниках 68,9, 53,8 та 78,1% (табл. 2). Незважаючи на це, слід відмітити, що ступінь сільськогосподарської освоєності Чернігівщини є досить високим. Динаміка всіх представлених показників є спадною як по Україні, так і по регіону, що пояснюється вищезгаданим вилученням земель із сільськогосподарського користування.

Таблиця 2

Залучення земельного фонду Чернігівської області до сільськогосподарського обороту

	Рівень освоєності території		Рівень розораності території		Рівень розораності с/г угідь	
	1998	2008	1998	2008	1998	2008
Україна	69,3	68,9	54,4	53,8	78,6	78,1
Чернігівська область	66,1	65,1	44,3	43,8	67,1	67,2

Розраховано за даними Держкомстату та Чернігівського обласного управління статистики

Одним з найвищих по Україні є показник землезабезпеченості населення Чернігівської області. У 2008 р. він склав 1,85 га сільськогосподарських угідь на чоловіка, з них 1,25 га ріллі при відповідних показниках по Україні 0,90 та 0,70 га на одного мешканця. Динаміку землезабезпечення населення Чернігівщини відображає графік на рис. 1. Найбільша площа сільськогосподарських угідь на одного мешканця припадає у Куликівському (3,09 га), Семенівському (2,82 га), Талалаївському (2,82 га), Срібнянському (2,72 га), Новгород-Сіверському (2,64 га) районах, ріллі – в Срібнянському (2,33 га), Талалаївському (2,27 га), Семенівському (2,09 га), Ічнянському (2,09 га) та Бобровицькому (2,06 га) районах. Високі (порівняно

з середньодержавними) показники землезабезпеченості жителів області пояснюються відносно незначною щільністю населення Чернігівщини. Зростання забезпеченості населення області сільськогосподарськими угіддями свідчить не про розширення залучення землі до сільськогосподарського виробництва, а про високі темпи щорічного скорочення чисельності населення Чернігівщини.

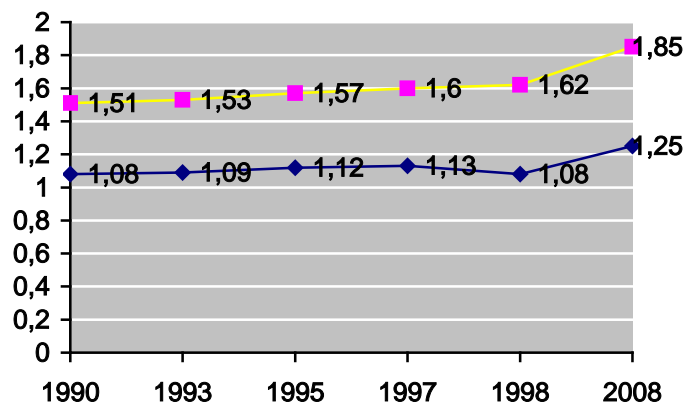

Рис. 1. Забезпеченість сільськогосподарськими угіддями та ріллею населення Чернігівської області, га на 1 чол.

- — сільськогосподарські угіддя
- — рілля

У зв'язку із розвитком багатоукладної економіки в Україні зазнала змін структура земель за формами користування і власності. До 1990 р. лише 5,9% сільськогосподарських угідь використовувалися як присадибні ділянки. Решта – 94,1% перебувала у користуванні державного сектору економіки. З 1991 р. почався процес передачі частини земель сільськогосподарських підприємств у користування фермерським господарствам та населенню. Нинішній стан розподілу земель по землевласниках і землекористувачах характеризують дані табл. 3. Як показує таблиця, на сьогодні основними землекористувачами в області залишаються сільськогосподарські

підприємства. Значні площі земель надані в користування громадянам. Тільки за 1998-2008 рр. вони збільшилися на 506,7 тис. га. За вказаний період зросли також земельні угіддя фермерських господарств (на 62,6 тис. га). Найбільші площі земель знаходяться у користуванні фермерських господарств у Ічнянському, Прилуцькому, Бахмацькому та Менському районах.

Таблиця 3

Розподіл земельного фонду Чернігівської області (станом на 1.01.2009 р.), тис. га

Землекористувачі і власники землі	Загальна земельна площа	Сільськогосподарські угіддя			
		всього	у % до заг. площі с/г угідь області	у т.ч. рілля	у % до заг. площі ріллі по області
Усього земель	3190,3	2076,7	-	1396,1	-
Землі сільськогосподарських підприємств	934,6	907,0	43,7	804,8	57,6
землі недержавних сільськогосподарських підприємств	897,2	876,2	42,2	778,7	55,8
у т.ч. фермерських господарств	82,4	81,7	3,9	74,6	5,3
землі державних сільськогосподарських підприємств	37,4	30,8	1,5	26,1	1,9
Землі громадян	858,4	840,1	40,5	468,1	33,5
Землі користувачів інших категорій	1397,3	329,6	15,9	123,2	8,8

Розраховано за даними Головного управління Держкомзему в Чернігівській області

Щодо рівня продуктивності орних земель Чернігівської області, то він порівняно із середньоукраїнськими показниками є досить низьким. В північно-західній частині області на воднольодовикових та моренних відкладах залягають неоглеєні та оглеєні дерново-підзолисті ґрунти. Вони є

найменш продуктивними (вміст гумусу 1,5 - 1,9 %). Високі та стабільні врожаї сільськогосподарських культур на них можна отримувати завдяки вапнуванню, збалансованому внесенню органічних та мінеральних добрив, а в разі необхідності – завдяки осушуванню. В цілому дерново-підзолисті ґрунти займають 1/3 загальної площі ріллі області. Крім того, в поліській частині області поширені неоглеєні і оглеєні світло-сірі, сірі та темно-сірі ґрунти на лесовидних породах (1/4 загальної площі ріллі області). Це більш продуктивні ґрунти, вміст гумусу в яких становить 1,5-2%. Для ефективного їх використання необхідне внесення добрив, проведення протиерозійних заходів тощо. В південно-східній частині Чернігівщини поширені малопотужні малогумусні чорноземи (до 7% ріллі), близько 1/3 загальної площі ріллі займають чорноземи опідзолені на лесовидних і лесових породах (вміст гумусу в них – 2,6 – 3,2%), частка чорноземно-лучних, дернових та дерново-глейових ґрунтів складає 8% від загальної площі ріллі області. У заплавах річок поширені лучні та болотні ґрунти.

Основним показником родючості ґрунтів є вміст у них гумусу. Фонд земель сільськогосподарського призначення Чернігівської області повсюдно піддається деградації. Поступово ґрунти втрачають гумус, порушується оптимальний баланс поживних речовин. За даними державного управління екологічної безпеки в Чернігівській області за останні 10 років вміст гумусу в ґрунтах зменшився на 0,02% і становить 2,25%. На нашу думку, це явище обумовлено низькими дозами внесення органічних і мінеральних добрив (табл. 4), значним насиченням сівозмін просапними культурами (до 34%) та низькою питомою вагою багаторічних трав (9 - 12%).

Як свідчать дані таблиці, обсяги внесення органічних добрив неупинно та дуже швидкими темпами скорочуються, що пов'язано з різким зменшенням чисельності поголів'я великої рогатої худоби в Україні. Натомість підйом в розвитку вітчизняної хімічної промисловості, а також збільшення обсягів постачання мінеральних добрив з-за кордону, зокрема з Білорусі, спричинили останнім часом зростання обсягів їх внесення в ґрунт.

Таблиця 4**Внесено органічних та мінеральних добрив під всі посіви сільськогосподарських культур (на 1 га посівних площ)**

	Органічні добрива, т			Мінеральні добрива, кг		
	1990	1998	2008	1990	1998	2008
Чернігівська обл.	10,1	3,9	1,1	166	16	76
Україна	8,6	3,2	0,6	141	21	57

Розраховано за даними Держкомстату та Чернігівського обласного управління статистики

Сучасний стан земельних ресурсів області характеризується прискореним розвитком ерозійних процесів. Причинами цього виступають не лише природні, а й антропогенні фактори (значна площа розораних земель, недотримання елементарних правил обробітку ґрунту тощо). Із наростаючою інтенсивністю процеси денатуралізації земель поширюються в межах Ніжинського, Корюківського, Борзнянського, Носівського районів.

ВИСНОВКИ

Насамкінець зазначимо, що якісні та кількісні характеристики земельного фонду Чернігівщини свідчать про існування сприятливих передумов для розвитку сільського господарства регіону. Відсутність резервного фонду земель змушує робити акцент на необхідності інтенсивного розвитку сільськогосподарської галузі області, ефективного та раціонального використання її земельних ресурсів. Ефективне вирішення проблем інтенсивного розвитку сільськогосподарського виробництва, охорони ґрунтів, резервування земель і ін. вимагає активного втручання держави (приклад зарубіжних країн стверджує позитивну роль, яку може відіграти держава у справі охорони і підвищення продуктивності земель).

Натомість кризові процеси в суспільно-економічному житті зменшили

увагу як господарюючих суб'єктів, так і органів державної влади до проблем охорони і раціонального використання потенціалу земельних ресурсів. Курс на деспеціалізацію і самозабезпечення, пріоритет отримання миттєвого прибутку над потребою раціональної організації сільськогосподарського виробництва, порушення усталених сівозмін і т.д. негативно позначаються на кількісних і якісних характеристиках земельного фонду держави та регіонів. У зв'язку з цим надзвичайної актуальності набувають проблеми, пов'язані з раціоналізацією використання земельних ресурсів у вітчизняному аграрному секторі. Чернігівщина належить до регіонів, де ця проблема стоїть особливо гостро і потребує негайного вирішення.

Література:

1. Статистичний щорічник України за 2008 рік / За ред. О. Г. Осауленка. – К.: Консультант, 2009. – 571 с.
2. Статистичний щорічник Чернігівської області за 2008 рік. – Чернігів, 2009. – 510 с.